

Проф. др Перко ВОЈИНОВИЋ

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЦРНОГОРСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРИЗНАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Насловљена тема би захтијевала опширније образложење и обраду улоге и значаја црногорске интелигенције у једном дужем периоду борбе за међународно признање Црне Горе, али у овако конципираном раду могуће је само назначити њену дјелатност и улогу у једном краћем временском раздобљу уочи и за вријеме Берлинског конгреса 1878. године. Црногорска интелигенција у епохи националног ослобођења има карактеристике које произилазе из њеног друштвеног бића. Специфичност економских, политичких и културних услова у Црној Гори изражавала се у структури, улози и значају интелигенције у друштвеном животу, па и у борби за међународно признање Црне Горе. Њено бројчано учешће у овом раздобљу доста је скромно, али независно од тога она се јавља као одлучујући фактор у културно-просвјетном и политичком животу заостале и неразвијене земље. Интелигенцију сачињава један број свештеника, просвјетних радника и нешто административно-управне интелигенције. Тај танак слој интелигенције, осим изузетака, карактерише материјална оскудица, скромно знање и слаба теоријска спрема.

До рата 1876. године Црна Гора је у привредном погледу једно од најнеразвијенијих подручја у Европи. Главно занимање становништва били су земљорадња и сточарство на кршевитој и неплодној земљи. Без добрих путева и новчаних средстава, спутан традицијом и навикама, црногорски човјек је живио у крајњој немаштини и сиромаштву. Држава му са скромним приходима и ограниченом руском помоћи није много могла помоћи. У таквим приликама унутрашњи и спољни чиниоци условили су да се Црна Гора развије као независна држава и добије међународно признање.

Прије 1876. године Црна Гора је била ратничка књажевина уским границама са површином од око 4.000 км² и са око 120.000 становника и центром на Цетињу. Цетиње је било више село него варошица. Имало је шездесетак кућа смјештених у двије улицице и то врло кратке. За тај мали број становника на Цетињу Симо Поповић, велики познавалац тадашњих прилика, каже да су вазда нешто радили, а никада ништа нијесу имали.¹ Била је само једна занатска радња за оправку

¹ Симо Поповић, *Мемоари*, књ. I - Симо Поповић детаљно описује културну и духовну атмосферу на Цетињу и црногорском двору.

оружја и њу је држао један мухамеданац. У таквим условима борбе за голи живот и сталне ослободилачке борбе против Турака није било могућности за озбиљнији рад на културно-просвјетном пољу, па ни за стварање бројније и квалификованије интелигенције. Страни путници, који су половином XIX вијека долазили на Цетиње, оставили су потресна свједочанства о сиромаштву црногорског човјека а Црногорци им изгледају као "једна чета варвара", а Цетиње као "индијанско село". Извори говоре да је 1880. године у Црној Гори било једва 3% писменог становништва. У таквим условима и положај малобројне интелигенције био је врло тежак. У 1870. години забиљежено је да је укупно било 130 плаћених чиновника, свештеника и просвјетних радника, који су потицали из 40 црногорских породица.² Устанак у Херцеговини 1875. године означио је почетак велике источне кризе. У тим ослободилачким акцијама малобројна црногорска интелигенција имаће значајну руководећу улогу у остваривању историјског задатка за међународно признање Црне Горе.

I

Свештенство је представљало најстарију традиционалну интелигенцију у Црној Гори. Напори у изградњи модерније државе изражавали су се и у стварању свештеничког кадра и боље црквене организације, у настојању да се свештенство уздигне писменошћу и хуманистичким знањима како би могло да помогне у организовању просвјетног живота и културног напретка. Православна вјера била је факат националног идентитета. Изгубити национални идентитет значило би престати постојати. Одрицање од традиционалних вриједности значило би самоуништење народа, престанак аутентичног постојања. Чувати вјеру и слободу био је услов опстанка. Само тако се могло ући у свјетску заједницу држава.

Од посебне је важности чињеница да свештеници дјелују као прва просвјетна интелигенција, која постаје бројнија 60-их и 70-их година XIX вијека. Послије посјете књаза Николе Петрограду 1868. године и помоћи добијене од руске владе било је могуће оснивање прве средње школе на Цетињу 1869. године - Богословије.³ Тиме су створени предуслови за стварање домаће интелигенције. Први професори Богословије били су извањци, поријеклом из Војводине, Далмације и Паштровића. Прва генерација од 10 ученика завршила је школовање 1872. године и од њих ће неки, који су касније учили више школе, бити врло запажени у културном и политичком животу Црне Горе. Завршени ученици Богословије постајали су свештеници, учитељи или чиновници.

Настава и образовање, као и васпитање у школи били су подређени националноослободилачкој идеји, што се види по увођењу војнич-

² Списак интелигенције објављен је у "Орлићу", црногорском годишњаку 1865-1870, фототипско издање, Цетиње 1979.

³ Милан Костић, *Школе у Црној Гори*, Панчево 1876, 193.

ке наставе. Војна традиција црногорског свештенства саображена је новим условима тако да је свештеник, мимо своје свештеничке дужности да укрепљује вјеру и ратнички дух у војсци, и сам био изучен војник.⁴ Њихова лектира, уџбеници, настава и војничко вјежбање припремили су их за ослободилачку мисију. Када је избио рат 1876. године школа је, као и раније у таквим условима, престала да ради, а млади богослови пошли су са одушевљењем у борбу. Они су у рату служили као војници, затим као писари при штабовима, при Црвеном крсту, управљали државним магацинима и обављали друге административне послове. Упоредо са школовањем свештеника у Црној Гори настављена је већ развијена традиција слања црногорске омладине на школовање у иностранство. Највише су ишли ученици из главарских породица.

У овом периоду свештеници постају војводе, племенски капетани и командири, задржавајући свештеничку службу. Они су организатори многих напада на турска утврђења. У тим борбама нарочито су се истицали свештеници Ђоко Пејовић, Периша Машановић, Илија Вујановић, Богдан Пејовић, Крцун Стругар, Марко Јовићевић, Ђоко Кусовац, Димитрије Радојевић, Милутин Жарић, Саво Вујовић, Мило Војводић, Митар Добановић, Саво Пламенац, Мато Пурлија, Машан Кусовац, Ђуро Гојнић, Јово Поповић, игуман Дожић, Марко Вукановић, Радован Марковић, Зарија Протић, Машо Ђуровић, Ђоко Мијушковић, поп Мило Јововић и многи други. Као народни главари познати су свештеници: Машан Никчевић, Ристо Бошковић, Симо Радуловић, Никола Симовић, Ђоко Милачић, Перо Ивановић и поп Илија Пламенац, војни министар.

У вријеме националноослободилачке борбе свештеници су били скоро једини писмени људи, иако се по образовању нијесу разликовали много од других људи у своме мјесту. Они су морали да у тешким данима не замо позивају Бога и буде наду у побједу, него и да личним примјером служе за узор у тешким окршајима са бројнијим непријатељем. Посебан друштвени углед свештеничком звању давао је један број истакнутих главара и управних чиновника који су били попови, карактерисала су их својства патријархалне етике изграђиване у непрестаној ослободилачкој борби.

Цркве и манастири су били својеврсне школе и центри око којих се народ окупљао и потврђивао одлуке о најважнијим вјерским и националним задацима. Тако су свештеници, поред црквено-вјерских обрета, имали и посебну друштвену улогу, поготово када је требало учврстити државну организацију. У најтежим условима свештеници су се истицали и као угледни народни вође и главари. Томе су доприносила и њихова лична својства, моралне врлине, храброст, умјереност и праведност. Послије афирмације државних органа власти, свештенство у новим условима, након 1878. године, губи политичку улогу и задржава само морално-религиозну функцију.

⁴ Ј. В. *Војничка наука у школама*, Црногорац, бр. 39, 23. X 1971.

II

Историјски услови живота црногорског народа одређивали су могућности за културно-просвјетни рад, као и за школовање црногорске интелигенције. Непрестане борбе за слободу онемогућавале су бржи напредак на том плану, али је и поред тога уочљив напор власти да школује нешто више људи, посебно просвјетног кадра. Постављање темеља школском систему и стварање домаће просвјетне интелигенције био је услов за укључивање у европске и свјетске цивилизацијске токове.

Све до 70-их година XIX вијека Цетињска основна школа била је, углавном, једина просвјетна установа за стварање образованијих људи, а од њих су појединци настављали даље школовање. Тадашње образовање било је скромно и једнострано, а главни је циљ био научити дјецу да читају, пишу и рачунају. Основни циљ васпитања био је да ствара храбре и ваљане ратнике, који ће се одазвати на позив цркве и државе. Углавном се учило механички па је разумљиво што су учитељи примјењивали строге педагошке мјере. Стручна и општа спрема је дуже времена била неуједначена. Због недостатка адекватног кадра било је мање учитеља, а више подучитеља. На почетку школске 1872/73. године наименовано је 12 учитеља, углавном свршених ученика Богословије. У недостатку кадрова учитељски кандидати са четвороразредном школом позивани су на течајеве и на крају полагаали испите и квалификовали се за учитеље. Једни су били оспособљени за први разред, неки за други, а само неколико за трећи разред. Тек послје рата 1878. године постепено се побољшава стручни ниво учитеља. Школске 1875/76. године радила је 51 основна школа са 62 учитеља.⁵

Школовање просвјетног кадра у Црној Гори није имало дужу традицију. У почетку се мислило да је за обичног Црногорца књига сувишна, ако не жели бити поп. Ситуација се знатно измијенила стварањем школских органа власти и жељом за организовањем државних установа. Млада генерација је осјећала да је школа услов за брже напредовање, па одатле и жеља за учењем и интелектуалном радозналешћу. Због патријархалних схватања и обзира, родитељи су нерадо слали женску дјецу у школе. Међутим, баш у вријеме државних активности на просвјетном плану, схватала се потреба школовања женске омладине. Прва приватна школа радила је од 1872. године и имала је 30 ученица, а радила је по плану и програму за основне школе. До 1875. године било је школом обухваћено само 4,5% женске дјеце, а само је једна жена била учитељица.

Озбиљнији напор у стварању женске школоване омладине изражен је отварањем Женског црногорског института на Цетињу 1869. године. Иницијативу за отварање ове школе дао је књаз Никола, а школа је била под покровитељством руске царице Марије Александровне.

⁵ Перко Војиновић, *Црногорска интелигенција од половине XVIII вијека до 1918*, Никшић 1989, 77.

Школа је основана као израз потреба за образовањем учитељица за основне школе. Прве године примљено је само 12 ученица, а касније се број повећао до 30 васпитаница. Школа је трајала четири године, а похађало је 96 ученица из цијеле Црне Горе.

Први и најважнији резултати борбе за еманципацију црногорског становништва изразили су се првенствено на пољу отварања школа и стварања ширег слоја писменог становништва. Остаје као чињеница да су такву иницијативу дали највиши државни органи власти, као и књаз Никола. Остваривање тих државних задатака прихватила је прва генерација домаћих просвјетних радника-учитеља. Та интелигенција није била довољно образована, али ипак је најобразованија у свом крају и врши посебну друштвену, националну и државну улогу која ће омогућавати афирмацију црногорске државности.

III

Поред свештенства и просвјетне интелигенције, у ово вријеме се дефинитивно конституише и управно-чиновничка интелигенција. Она се формирала у мучном процесу изграђивања државне организације. Прва таква институција била је Сенат, који су сачињавали најугледнији племенски главари. Од неписмених главара требало је створити каквуктаку чиновничко-управну и војну интелигенцију, која је била неопходна за организовање државних институција. У почетку је књаз Никола у договору са главарима, сердарима, војводама, кнезовима и барјактарима водио унутрашњу и спољну политику. Народни главари у почетку нијесу били образованији од других, али су многи били обдарени бистрином ума и чврстим моралним особинама. До 70-их година Црна Гора је имала врло скроман број чиновника: предсједник Сената, један потпредсједник, 16 сенатора и секретар Сената, 3 књажева ађутанта, четири тјелохранитеља, књажев љекар, писар, дипломатски агент у Скадру и 100 перјаника. Посебно треба истаћи 48 капетана, и 50 капетанских писара, 22 стипендиста, а у војсци 6 бригадира, 150 стотинаша, 150 барјактара и 1270 десечара.

На стварање црногорске интелигенције велики утицај имао је књаз Никола Петровић (1841-1921). Књаз је оставио аутобиографију из које се може доста детаљно сагледати његово интелектуално и морално сазријевање током дјетињства, младости и првих година владавине. Он је познавао тековине европске културе и цивилизације, па је настојао да помогне свако културно и просвјетно дјеловање у заосталој средини. Испољаво је изванредну радну енергију, што није било карактеристично за ондашњу управно-чиновничку интелигенцију. На државним пословима радио је упорно и без прекида. У недостатку образованијих интелектуалаца, скоро до 1875. године морао је да ради многе административно-управне послове. Поред свих тих послова налазио је времена и за књижевни рад. Књаз је у овом периоду био најобразованија стваралачка личност и најумнији интелектуални дух на Цетињу,

од кога је малобројна интелигенција могла доста да научи и опонашала је његов стил и начин размишљања.

У сталној борби за остварење ширих идеја, он се постепено формира као вјешт владалац и политичар, дипломата и говорник, пун такта и љубазног лукавства. У његовом карактеру није доминирала једностраност и искључивост. Знао је бити брз и одлучан, а када је требало затезао је у недоглед. Показао је изванредан смисао за стратешко и тактичко војно и дипломатско надмудривање противника у рату 1876-1878. године и у вријеме Берлинског конгреса. Као политичар и дипломата испољио је сјајне способности и без претјеривања се може рећи да није имао премца за дуже вријеме црногорске историје. Вјешто балансирајући између пријатељских и непријатељских сила - Русије, Аустрије, Италије и Турске - знао је извући за своју државу благонаклоност и велику корист. Није случајно Црна Гора на Берлинском конгресу добила међународно признање и скоро дупло увећала своју територију.

Ово вријеме карактерише борба Црногораца за државу и национални опстанак. Односи између великих сила и међународни положај Црне Горе условљавали су да политика (унутрашња и спољна) постане прије свега средство за проширење државе и национално ослобођење. Као предводник једне мале државе, схватао је притисак великих сила и изградио је особен политички и дипломатски стил који ће дати добре резултате.

Велику улогу у обављању државних послова имао је Сенат, који је био састављен од 12 до 16 главара из свих крајева Црне Горе. Сенат је представљао виши суд на Цетињу и сенатори су судили усмено, ослањајући се на постојеће законе, уколико то није било противно књажевој вољи. Државни интереси захтијевали су да сенатори носе бијеле рукавице и свитну одјећу, да би се појавили на пријемима на које их је књаз позивао, нарочито када је имао стране госте. Дуго времена предсједник Сената је војвода Божо Петровић (1845-1929), ближи рођак књаза Николе. Завршио је Лицеј Луја Великога у Париз 1867. године и са 22 године постављен за предсједника Сената. Он је био представник рјеђег слоја школованог у иностранству, који је са пуно успјеха обављао војне, државне и дипломатске послове. Са њим је у Паризу учио и Стеван Радоњић који је такође обављао значајне дипломатске послове. Из Петрограда су се вратили школовани младићи да би учествовали у Вељем рату, као Јован Поповић и Јован Машановић. Први школовани правници били су Гавро Вуковић, који је завршио правне науке на Великој школи у Београду 1874. године и Богдан Мемедовић 1875. године.

Поред ових школованих људи који су почели преузимати важне државне функције, на тим пословима радио је и један броја нешколованих главара или оних са мало образовања. Они који су се истицали бистрином ума, храброшћу и моралном чврстином, који су уживали симпатије и повјерење народа у својој нахији или капетанији - постављани су за главаре. Типичан примјер за то био је војвода Петар Вукотић (1826-1903), који је још као младић именован за војводу Катунске нахије. Као

таст књаза Николе имао је јак утицај на државне послове и био један од првих књажевих савјетника и за унутрашњу и за спољну политику. Обавио је успјешно многе дипломатске мисије у иностранству. Иако није завршио ни основну школу, он представља оне црногорске главаре који су истицали се бистрином, окретношћу и талентом и имали војничке и дипломатске способности и успјехе. Сличну каријеру имао је и војвода, поп Илија Пламенац који се својим личним способностима уздигао до највиших државних положаја, да би постао војни министар после 1878. године.

На скупштини народних главара 1874. године извршене су државне реформе. Сенат је постао највиша судска власт у земљи, а установљене су засебне управе: војна, финансијска, просвјетна и унутрашњих послова, као и књажевска канцеларија за спољне послове. На челу ових установа постављени су сада већ школовани људи, који су били одани књазу Николи. Све ће то дати позитивне резултате у успјешном рату 1876. године и на Берлинском конгресу.

У сталној националноослободилачкој борби изграђен је нарочити тип човјека кога је красило чојство и јунаштво. Храброст је била услов да се стекне било каква функција у овој малој држави. Признало се право самоодбране не само живота већ и части. Јунаштво се тражило од главара и вођа, али и од сваког борца. У таквој заједници храбрих, на челу је могао бити само човјек кога су красиле многе моралне врлине. *Чојство* није подразумијевало само јунаштво него мудрост, отменост, несебичност, правичност и гостољубивост. Нажалост, касније ће у Црној Гори, све до наших дана, нестати ови критеријуми за избор народних вођа. Тај тип човјека неће бити узор сљедећим генерацијама. У измијењеним друштвеним условима доминираће други тип политичара.

IV

Интелигенција настала у раздобљу 1860-1876. године одиграће значајну улогу за проширење и међународно признање Црне Горе. Рат који су Црна Гора и Србија објавиле крајем јуна 1876. године показао је да су биле још увијек неспремне да остваре своје политичке циљеве. Србија се после пораза код Ђуниса почела повлачити, а Црна Гора се убрзо повукла из Херцеговине. Тај неуспјех је одложио уједињење оних области које су биле у програму националне политике ових држава. Међутим, за Црну Гору је било веома значајно што је у даљем ратовању показала изванредну отпорност. Блиставим побједама на Вучјем Долу и Фундини и у низу мањих бојева она је извојевала повољан међународни положај. Значајну улогу у томе имала је малобројна интелигенција, која се припремала за те догађаје.

У идејном усмјеравању и формирању расположења народа за "вељи рат", или како га Симо Поповић зове "рат за ослобођење и уједињење српског народа", значајну улогу имао је књаз Никола. Он је на зборовима и другим састанцима соколио људе да не буду гори од

својих славних предака. Величао је дух јунаштва и ратоборности, подстичући прегалаштво: "Ријечи Књажеве преносили су Црногорци дома, на сваки крај Црне Горе, па се стварало свуда такво исто расположење."⁶ Владе Србије и Црне Горе закључиле су биле споразум о заједничком рату против Турске са циљем ослобођења "српског народа у Европској Турској", али до потребног садејства у ратним операцијама ипак није дошло. Концепција вођења рата имала је своју политичку позадину. Стратегија је, наике, била подређена династичким интересима и то ће имати тешке политичке посљедице.⁷ Но, и поред тих слабости, овај рат ће бити израз колективних напора за ослобођење и уједињење у коме се малобројна интелигенција јавља као руководећа снага.

На почетку устанка 1875. године књаз је говорио херцеговачким главарима: "Ја, браћо, горио сам вазда као и ви жељом и одушевљењем, да једном поведемо криво коло за озлобођење нашег народа... Ако Бог да и срећа јуначка слободне ће бити српске земље и народ српски засјаће у слави старој."⁸ Почетком јуна 1876. године херцеговачки прваци су на састанку у Грахову, у присуству Петра Вукотића, изабрали књаза Николу за књаза Херцеговине и упутили молбу на Цетиње да се књаз прими за њиховог господара. Књаз је пристао под условом да на тај избор пристану велике силе. То свакако говори о политичким аспирацијама књаза Николе.

Послије објављивања рата Турској, књаз је подијелио своју војску на два дијела. Са већим дијелом пошао је у Херцеговину, с намјером да се "сојузи са српском војском" у правцу Сјенице и Јавора. Други дио војске повјерио је војводи Божу Петровићу, да од Доње Мораче брани земљу од напада из Албаније. Војска под командом књаза Николе и са Херцеговцима извојевала је славу побједу на Вучјем Долу. Турска војска напала је Црну Гору у јуну 1878. године са 65.000 војника из правца Херцеговине, Подгорице и од Васојевића. Војвода Миљан Вуков сузбио је продор Турака, тешко их поразивши код манастира Мораче. Послије тога Црногорци освајају Никшић. Пошто је Аустро-Угарска упозорила књаза да су му узалудни сви напори за проширење у Херцеговини, он се у касну јесен 1877. године окренуо к Приморју. Побједоносне операције завршене су у јануару 1878. године. Тада је на фронту улиједило примирје.⁹

Књаз Никола је осјећао деликатност свога положаја и правдао је своје поступке тврђом да су се Херцеговци хтјели одушевљено потући са Аустријанцима, али их је он одвратио од узалудне борбе: "Сили се ваља приклонити, а снагу сачувати за бољу прилику. Херцеговци су били увјерени толиким жртвама црногорским у устанку и рату, да књазу мање не пуца срце за Херцеговином него њима истијем, и

⁶ Симо Поповић, *Мемоари*, књ. I, 219.

⁷ Радоман Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860-1878*, Цетиње 1977.

⁸ Симо Поповић, исто, 110.

⁹ Новак Ражнатовић, *Аустро-Угарска и одлуке Берлинског конгреса о Црној Гори*, Стогодишњица црногорско-турског рата 1876-1878.

покорили су се његовим разлозима и добријем савјетима. Одусташе од борбе с Аустријом.¹⁰ Изгледа да је књаз вјеровало да ће доћи боља времена за остварење уједињења Црне Горе и Херцеговине. Изгубљене шансе тешко се више икада могу остварити, али борба Црне Горе није била узалудна. Књаз је правдао и свој поступак изручења херцеговачких устаника на Гатачком пољу 6. октобра 1878. године. Он тврди да је тим чином хтио показати: "Аустрији и другим силама да се он безусловно покоравала њиховим одлукама, само да тијем јаче истакне и своје право очекивање, да ће се и према Црној Гори извршити без одлагања сва закључења Берлинског конгреса."¹¹ Књаз је показао смисао за реалну политику, знао је да процијени однос снага и међународних прилика и да у складу с тим и доноси одлуке. Но, ипак тај чин предаје Херцеговине Аустро-Угарској ставио је за дуже вријеме тачку на уједињитељску црногорско-херцеговачку ослободилачку борбу и жељу интелигенције да дође до уједињења у једну државу. Послије 120 година, данас су те жеље далеко ближе стварањем још једне српске државе Републике Српске.

На Конгресу у Берлину границе Црне Горе кројила је Аустро-Угарска, подржавана од Енглеске и Њемачке. Амбиције Црне Горе свеле су се да задржи ратне тековине у Приморју, дио источне Херцеговине и да добије Беране, Колашин и Подгорицу са стратегијском границом према Албанији. О томе су црногорски делегати војвода Божо Петровић и Станко Радоњић поднијели Конгресу један мемоар. Тај документ стављен је *ad acta*. Кнез Бизмарк је црногорске делегате једном примио - стојећи - и само рекао: "Што год вам буде одобрио Андраши потврдићу и ја и цио Конгрес". Узалуд су се делегати Црне Горе обраћали руским представницима Горчакову и Шувалову.

Одлукама Берлинског уговора Црној Гори су одузети Билећа и Гацко, а заузврат додијелени су јој Плав и Гусиње. Турској се враћа Улцињ и Диноша, источно од Подгорице, а Црној Гори се додјељује Подгорица са Спужом, Жабљак и Колашин. Бар са дијелом обале остаје Црној Гори, а Спич са тврђавом Хај Нехај присвојила је Аустро-Угарска. Тако је Црна Гора у Приморју тешко оштећена. Аустро-Угарска је из својих политичких интереса инсистирала да се у Берлински уговор унесе одредба о слободи вјероисповијести у Црној Гори, јер је преко католичког свештенства покушавала да добије читаво Приморје. Судбину Црне Горе одлучивао је политички компромис Русије и Аустро-Угарске. Монархија није бирала средства да Црна Гора не изађе на море.

Када је требало спровести одлуке Берлинског конгреса о новим границама Црне Горе, директно се испријечио покрет Призренске лиге, односно Албанске лиге, бранећи улазак црногорске војске у Плав и Гусиње. Овај покрет се ослонио на Турску, али га је омогућавала и Аустро-Угарска; Црну Гору је жељела завадити са Албанијом да би

¹⁰ Види опширније: Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979.

¹¹ Исто.

лакше окупирала Херцеговину. Књаз Никола и његови сарадници морали су уложити огромне напоре, дипломатску вјештину и политичку упорност да добију земљиште које је Црној Гори припадало по одредбама Берлинског конгреса. Турска је невољно пристала да се формира једна мјешовита црногорско-турска комисија, у фебруару 1878. године, која ће припремити све што је потребно за уступање Црној Гори додијелене територије. Од стране Црне Горе у ту комисију су ушли Станко Радоњић и Симо Поповић. Због великих размимоилажења комисија се разишла. На протесте књаз Николе велике силе су наредиле да се састане међународна комисија за разграничење. Умјесто Плава и Гусиња, као рекомпензацију Црна Гора је добила Улцињ. Под притиском великих сила Улцињ је предат Црној Гори тек 1880. године, као и остали крајеви, али је разграничење извршено тек 1883. године.

У основи књаз Никола и његови сарадници успјели су да добију адекватну и за Црну Гору значајну рекомпензацију - град Улцињ са околином. Успјели су да сачувају суверенитет Црне Горе над луком Бар, али ће се тек 1908. године ослободити аустроугарског утицаја о санитарној контроли над луком Бар. У спровођењу одлука Берлинског конгреса главни непријатељ Црне Горе није више била Турска већ Аустро-Угарска. У таквим околностима црногорска влада је вјешто водила своју политику, стрпљиво тражећи мирно рјешење, а када је сматрала за потребу употребљавала је и војну силу.

Са ове временске дистанце, више од једног вијека, може се рећи да је књаз Никола и црногорска интелигенција искористила своју историјску шансу и у ослободилачком рату остварила дјелимично свој национални програм и уврстила своју државу у ред малобројних међународно признатих држава. Послије тих судбоносних година књаз Никола је овако резонаовао: "Црна Гора није велика и богата, па да живи једино својим унутрашњим животом. Њезин живот, њезина будућност, једино је у ослобођењу и уједињењу народа српског, а не пуста жеља за бојем".¹² Тај историјски задатак схватала је и црногорска интелигенција и црногорски народ и он је реализован у другачијим историјским околностима. Тада је остварено оно што је историјски било могуће, ако не и више од тога. Тада су на Берлинском конгресу међународно признате двије српске државе: Србија и Црна Гора. Послије више од једног вијека створена је и трећа српска држава, *Република Српска*.

Њемачки филозоф Хегел је тврдио да је основни *садржај историје* развитак државе. Народи који немају државе немају ни историју, они су неисторијски народи. Они нијесу извршили потребну историјску мисију. Њемачки историчар Ранке, писац *Српске револуције* је кориговао ову тезу и тврдио да *историју* имају и мали народи без државе, јер је могу стећи. Ранке је био у праву. Срби су створили три српске државе. Историчар не може предвиђати будућност, али ако је може наслућивати онда се чини логичним да будућност српског народа може

¹² Никола I Петровић Његош, *Мемоари*, 97.

сагледавати само онако како је то сагледавао књаз Никола Петровић - да је будућност Црне Горе "*једино у ослобођењу и уједињењу народа српског*", а то значи и уједињење српских земаља. Тиме би српски народ испунио своју историјску мисију. Српски народ је матица, а три српске државе су центри једне шире будуће државне заједнице.

Перко ВОИНОВИЧ

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЧЕРНОГОРСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

Черногорская интеллигенция в эпоху национального освобождения имеет характеристики которые происходят из её общественного существа. Специфика экономических, политических и культурных условий в Черногории выражались в структуре, роли и значении интеллигенции в общественной жизни, но и в борьбе для международного признания Черногории. Её участие в это время достаточно скромным, но независимо от того она является решительным фактором в культурно-просветительной и политической жизни отсталой и неразвитой среде в одной малой державе. Интеллигенция содержит одно число священников, просветительных рабочих и чуть-чуть административной интеллигенции.

Во время войны 1876-1878. года князь Никола и немногочисленная интеллигенция показали смысл за реальную политику, знали оценить отношение сил и международных моментов и в соотношении с этим принимают решения. На конгрессе в Берлине границы Черногории кроила Австро-Венгрия, поддержана от Англии и Германии. После Берлинского конгресса Черногория должна была вкладывать великие усилия провести его решения. В таких обстоятельствах правительство Черногории ловко вело свою политику, терпимо требуя мирное решение, а когда считала надобным употребляла и военную силу. Князь Никола и черногорская интеллигенция использовали свой шанс и получили признание Черногории, и таким образом осуществили то что исторически было возможно и больше этого.